

Middeleeuwse elementen in de gereformeerde vroomheid

Gereformeerde en middeleeuwse vroomheid (5)

Zoals uit de vorige afleveringen duidelijk geworden is, hebben de gereformeerde piëtisten zowel terzake van het verborgen leven met de Heere als met betrekking tot de persoonlijke levensheiliging het een en ander aan de middeleeuwse vroomheid ontleend. In deze aflevering willen wij trachten de verschillende elementen van die devotionele doorwerking binnen de gereformeerde vroomheid aan bod te laten komen.

Gebed

Wie de gereformeerde hervormers in hun theologie kent, weet dat het gebed bij hen een belangrijke rol speelt in het menselijk antwoord op de goddelijke openbaring. Handleidingen voor het bidden hebben die reformatoren echter nooit opgesteld, laat staan voorbeelden van gebeden. Volgende generaties hebben die lacune opgevuld met voorschriften omtrent het bidden en met gebedenboekjes, die qua structuur en in mindere mate qua inhoud teruggaan op de voor-reformatorische gebedscultuur. Soms zijn de ontleningen zelfs woordelijk. De aandacht die aan het verschijnsel 'schietsgebed' wordt gegeven, heeft eveneens die oude wortels in de tijd. Hoe sterk de devotionele invloed op de gereformeerde vroomheidsgebeden is geweest, blijkt uit het opmerkelijke feit dat er juist op het punt van de Avondmaalsgebeden sterke overeenkomsten zijn waar te nemen.

Meditatie

Wat voor het vroomheidsinstrument .het gebed geldt, gaat mutatis mutandis ook op voor een tweede devotioneel middel: de meditatie. De oriëntatie op de middeleeuwse devotie heeft er binnen het gereformeerde Piëtisme voor gezorgd dat er allerlei meditatie technieken uit ver vervlogen tijden van stal werden gehaald. Ze werden voor gereformeerd gebruik geschikt gemaakt en vervolgens aangeprezen en voorgeschreven. Een puritein als Hall heeft een hele publikatie aan de kunst van het mediteren gewijd, terwijl hij ook diverse verzamelingen meditatie op zijn naam heeft staan. In overeenstemming met de middeleeuwse praktijk konden de gereformeerde meditatie allerlei zaken uit de natuur en het natuurlijke leven betreffen, maar waren ze ook met name gericht op het lijden en het sterven van Christus. Andere populaire voor-reformatorische meditatie thema's als de stervenskunst en realistische beschrijvingen van de hel en de hemel werden eveneens met voorliefde door gereformeerde piëtisten behandeld. Ook in andere opzichten wijzen gereformeerde piëtistische meditatie middeleeuwse invloed uit. Zo zijn de overdenkingen in *Christelycke Bedenckingen* van Godefridus Udemans geënt op het traditionele schema van de zeven dagen van de week.

Alleen- en tweespraak

Nadat de devotionele modellen van de geestelijke alleenspraak, het soliloquium, en van de geestelijke samenspraak tussen de ziel en de Heere of Christus in de gereformeerde Hervorming belangstelling hadden moeten ontberen, kwam de beoefening daarvan in de na-reformatorische tijd in het kader van het gereformeerd Piëtisme weer tot volle bloei, zowel in het Puritanisme als in de Nadere Reformatie.

Mystiek

De mystieke eenheid met Christus vormt een wezenlijke trek van de theologie van Calvijn, maar toch heeft deze die nooit op een middeleeuwse wijze geleerd. De gevoelige en extatische trekken die de laatste kenmerken, kregen in het gereformeerde Piëtisme weer de volle ruimte. Centraal kwamen te

staan de onthechting en de vereniging van de ziel met God. Als vanzelf kwam hiermee een ander voor-reformatorisch motief in de belangstelling te staan: de goddelijke verlating. Zo verscheen van Voetius' hand *Disputaty van Geestelicke Verlatingen*, die aangevuld was door Johannes Hoornbeeck. Een apart aspect van de herleefde middeleeuwse mystiek vormde de wijze waarop gereformeerde vromen het Hooglied uitlegden. Zij zagen in Christus de Bruidegom en in de individuele ziel de bruid.

Spirituele biografie

In de middeleeuwen circuleerden beschrijvingen van heiligenlevens. Zij fungeerden als exemplen van vroomheid. In het gereformeerde Piëtisme zien wij in de loop van de tijd ook boekjes opduiken waarin het godzalig leven en sterven van geliefde predikanten of bijzondere kinderen Gods de lezers als voorbeeldig worden voorgehouden.

Kloostervroomheid

Een enkeling ging in zijn appreciatie van de middeleeuwse devotie zover dat hij een gereformeerde vorm van kloostervroomheid wenste. Met de Reformatie is naar het inzicht van Jodocus van Lodensteyn soms helaas ook het kind met het badwater weggegooid. Hij doelt dan op de kloosters en de monnikenorden, op de metten en de vespers, op de biecht en op het vasten. Een bijbelse omvorming van deze instellingen zou een grote zegen voor het gereformeerde Christendom zijn, dat veelal zo gedefformeerd is. Van Lodensteyn heeft zelf het voorbeeld gegeven door heel zijn leven bewust ongetrouwd te blijven. Een andere naam die in dit verband vermelding verdient, is de eveneens uit Delft afkomstige Jacob Graswinckel, die als een gereformeerde kluizenaar een toonbeeld van zelfverloochening en liefdadigheid was.

Geestelijke regulering van het dagelijks leven

Een ander aspect van de kloostervroomheid heeft in het gereformeerde Piëtisme veel meer navolging gevonden. Zoals het kloosterleven een strak schema van geestelijke oefeningen kende, zo zijn de gereformeerde vroomheidsstrevers van meet af vurige pleitbezorgers geweest van een geestelijke regulering van het dagelijks leven. Men behoorde bij het opstaan en het naar bed gaan aan geestelijke realiteiten te denken en zich met Bijbellezen en gebed bezig te houden. De laatste twee zaken keerden bij de maaltijden in gezinsverband weer, terwijl er dan ook werd gezongen. Op de dag des Heeren kwamen hier preekbespreking, geestelijke samenspraak en gezinscatechese bij. Een oorspronkelijk puriteins handboek dat in dit opzicht welhaast voor het totaal van de protestantse vroomheid van veel betekenis is geweest, was dat van Bayly.

Vasten

Een aspect dat niet los van de vorige twee elementen staat, is het vasten. Was dit bij de reformatoren een middelmatige zaak geweest, bij de piëtisten ontving het veel aandacht. Zij waren van mening dat het niet alleen oud- maar ook nieuwtestamentisch gezien noodzakelijk is dat een christen zich op gezette tijden en vooral bij bijzondere gebeurtenissen van eten en drinken onthoudt. Dit maakt hem des te vaardiger om de Heere met bidden en smeken te zoeken. Teellinck heeft zelfs een uitvoerige handleiding voor het houden van een vastenbiddag geschreven: *Den christeliiken leytsman*.

Casuïstiek

Onder het breukvlak Rome-Reformatie door kwam de middeleeuwse leer van de consciëntie met de hieraan verbonden gevallenleer in het Puritanisme weer aan de oppervlakte, van waaruit die zich over het gehele protestantse Piëtisme heeft verbreid. Uitvoerig werd gehandeld over de verschillende soorten geweten, maar nog uitgebreider kwam aan de orde op welke wijze een christen in allerlei bijzondere situaties moest optreden. Werd deze casuïstiek oorspronkelijk op de praktische heiliging toegepast, al vrij snel maakte men de overstap naar het pastoraat en werden alle

mogelijke geestelijke bevindingen en gangen van het persoonlijke geloofsleven op casuïstische wijze doorlicht, zowel met het oog op de mens zelf die het betrof, als met het oog op de zieleherder.

Sabbatheiliging

Als er één zaak is waardoor het gereformeerde Piëtisme in het algemeen bekend of zo men wil berucht is geworden, dan is dat de stringente onderhouding van het vierde gebod toegepast op de eerste dag van de week. Afgezien van werken van noodzakelijkheid en barmhartigheid zijn alle natuurlijke werkzaamheden op die dag verboden. Men behoort die dag te heiligen door die geheel door te brengen met geestelijke bezigheden, zowel privé als in gezins- en gemeentelijk verband. Ontspanning is slechts in zoverre geoorloofd als die dienstbaar is aan de heiliging van die dag. Allerlei vormen van tijdverdrijf waarbij de ontspanning een doel op zichzelf is, worden uit den boze geacht.

Historisch grijpt deze strenge sabbatsheiliging over de Reformatie terug naar de rooms-katholieke Middeleeuwen, waaruit vele verordeningen aangaande het rusten en het niet reizen op Gods dag alsmede over de duur van de viering van Gods dag bekend zijn die even streng van aard zijn als de puriteinse en nadere-reformatorische voorschriften. Het is derhalve goed verklaarbaar dat een man als Teellinck door vele medegereformeerden werd uitgemaakt voor een rooms-katholieke werkheilige, ook al was dit verwijt niet terecht.

Katholiciteit

Voor de duidelijkheid zij hier nogmaals gesteld dat al de genoemde middeleeuwse elementen voor de gereformeerde vromen geen roomse, maar katholieke zaken waren. Volgens hen behoorden zij tot het algemene christelijke geloof van alle tijden en alle plaatsen. En inderdaad kunnen de meeste van de hier aan de orde gestelde componenten reeds in de eerste eeuwen van het Christendom hetzij in de knop hetzij in uitgewerkte vorm aangewezen worden.

Omdat de gereformeerde piëtisten bewust aansluiting bij de voor-reformatorische devotie hebben gezocht, hebben zij een rijker gebruik van de katholieke traditie gemaakt dan de reformatoren. Ik sta dan nog steeds vierkant achter de bij mijn promotie gelanceerde stelling dat van alle gereformeerde protestanten de piëtisten het meest katholiek zijn geweest.

W. J. op 't Hof, Nederhemert